

Jovan ČAVOŠKI
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

JEDNO RAZMIŠLJANJE O STALJINIZMU

Pitanje nastanka i ispravnosti staljinističke ideologije zasigurno je bilo jedno od centralnih pitanja međunarodnog komunističkog pokreta. Istoričari, kao i svi oni koji su se poslom ili iz uverenja bavili pitanjima komunizma i sovjetskog sistema, na različite načine posmatrali su ovaj problem. Pojava Staljina bila je predmet brojnih razmimoilaženja oko toga da li je sovjetski diktator i savest svetskog komunizma skoro 30 godina bio samo devijacija marksističke ideologije i specifičnog Lenjinovog učenja, odnosno istorijska i ideološka greška, ili je bio logičan proizvod ideologije lenjinizma, a time i direktni naslednik i nastavljajući Lenjinovog dela. Dužina trajanja njegove vlasti, globalni uticaj koji je razvio, kao i žilavost sistema koji je stvorio, neminovno nas upućuju na zaključak da nije bila reč o grešci. Staljinova pojava u svetskoj istoriji, ma kakav mi lični odnos imali prema ovoj enigmatičnoj ličnosti, predstavljala je sigurno jedan od najsnažnijih kohezivnih faktora komunističkog sistema i ideološkog bloka država koji je stvorio. Njegova senka proganjaće sve naslednike na kormilu sovjetske države, koji će nastojati ili da se razotkrivanjem razmere zločina oslobode njegovog nasleđa, ili da umerenom kritikom očuvaju izvesnu nepogrešivost ideologije marksizma-lenjinizma. Ipak, Staljinovo delo bilo je čvrsto uzidano u temelje sovjetskog sistema, prožimalo je sve pore političkog, ekonomskog i socijalnog života i svako preispitivanje njegove uloge drimalo je same temelje države. Kada je doneta odluka da se odbace ostaci staljinizma, srušio se i sovjetski sistem i sovjetska država.

Da li je staljinizam posledica prirodnog toka i razvoja ideologije lenjinizma? Na ovo pitanje i jeste i nije teško dati odgovor. Nije teško zbog toga što, kao istoričari, možemo sa određene vremenske i idejne distance dati odgovor koji, prateći istorijski razvoj sovjetskog modela, govori da nije bilo moguće stvarati drugačiji društveni sistem od onoga koji je zastupao Lenjin svojim stvaralaštvom i radom, a čije bi osporavanje podrivalo osnove ideologije i partije

koja ju je zastupala. Istovremeno, teško je biti definitivan u odgovoru da li je staljinizam nova sinteza lenjinizma ili samo njegova aberacija. Odnosno, jednostavnije rečeno, da li je Staljin stvorio nov ideološki sistem koji se samo zagrnuo Lenjinovim idejama, a u stvari bio degeneracija istih, ili je Staljin predstavljao dalju evoluciju ideologije i sistema kome je Lenjin udario temelje.

Lenjinizam je predstavljao izraz marksističke ideologije prilagodene specifičnim uslovima ruskog društva. Iako su brojni boljševici, među kojima i Staljin, nastojali da prikažu Lenjinovo učenje kao odgovor klasno svesnog proletarijata na imperijalistički sistem koji ih je okruživao, modifikovanje osnovnih Marksovih ideja ukazivalo je da je Lenjin, pod uticajem karakteristika političkog sistema ruske autokratije, stvarao ideje koje su predstavljale deo opšteevropskog intelektualnog trenda, ali sa snažnim pečatom nužnosti političkih promena u ruskom društvu. Marksizam je u Rusiju došao kao deo nove političke i intelektualne klime koja se razvijala posle oslobađanja kmetova. Posle neuspešnog pohoda populista na selo ne bi li politički osvestili i organizovali seljaštvo, a i neuspeha terorističkih organizacija da silom i strahom dovedu do opšteg preokreta, javila se potreba da se dublje promisli o načinu izvođenja društvenih i političkih promena. Marksizam je svojim sledbenicima pružao intelektualnu nadmoć nad svim ostalim revolucionarnim pokretima, kao i nad onima koji su predstavljali stari sistem vrednosti.

Marksizam je ideologija koja je na naučni način uspela da ukroti sile istorijskog procesa i stavi ih u službu borbe za bolji život najnižih slojeva društva, pre svega proletarijata. To je, kao što je poznato, materijalistička i deterministička filozofija, koja je najvažniju ulogu u savremenom društvu dodeljivala ekonomskim procesima koji su, svojom dinamikom, predodređivali vreme i način izvođenja društvenih promena. Protivrečnosti razvijenog kapitalizma neumitno su vodile ka revolucionarnim promenama u kojima bi proletarijat neposredno preuzeo kontrolu nad sredstvima za proizvodnju, centralizovao ih u rukama države i stvorio socijalističko društvo, koje bi ukinulo klasnu borbu koja je karakterisala čitavu ljudsku istoriju. Potom bi se stvorilo besklasno društvo, društvo opšte jednakosti, u kome ne bi bilo potrebe za državom, jer bi radnici samostalno organizovali i uskladili svoj život i potrebe, bez ikakve potrebe za intervencijom odozgo. Tada bi nastupila era komunizma. Ipak, Marks i Engels malo su pažnje posvećivali ovim potonjim fazama istorijskog razvitka, a više su se bavili društvenim procesima kojima su bili savremenici.

Frustracije ruskih revolucionara, koji su uzaludno nastojali da obore carsku vlast, našle su izraz i u Lenjinovom prilagođavanju marksizma ruskoj stvarnosti. Lenjin polazi od činjenice da marksizam nije prvenstveno bio odgovor na opštu ekonomsku situaciju u Evropi, već isključivo specifičan put ka revoluciji. Zato za Lenjina marksizam jeste revolucija. Tako je lenjinizam dobio karakteri-

stiku militantnog marksizma kome je Marksovo učenje bilo samo opšti okvir za sprovođenje revolucionarnih promena. S druge strane, Lenjin je, na neki način, negirao marksističke postavke o proletarijatu kao autonomnom činiocu u društvenim i istorijskim procesima. Dok je Marks vodeću ulogu u revolucionarnim promenama dodelio proletarijatu kao klasi, dotle Lenjin tu ulogu isključivo dodeljuje partiji. Lenjinova partija nije bila politička organizacija zapadnoevropskog tipa koja se parlamentarnim sredstvima borila za bolja prava radnika, ona je bila avangarda proletarijata, najsnažniji izraz njegovih nastojanja. Partija je trebalo da bude visoko centralizovana i disciplinovana i nepokolebljivo posvećena samo jednom cilju, izvođenju revolucije. Istovremeno, ona je u svoj svojoj rigidnosti trebalo da pokaže i visoku dozu fleksibilnosti i prilagodljivosti različitim uslovima koji bi joj omogućili što efikasniju promociju svojih ciljeva. Lenjinovi boljševici su bili lišeni bilo kakve demokratičnosti koju je, u velikoj meri, zastupalo marksističko učenje. Partija nije bila samo predvodnik radništva, ona je bila njihova savest i najbolje je znala šta je dobro i ispravno za proletarijat. Tako je Lenjin za najvećeg neprijatelja proglasio spontanost, koju su, po njemu, promovisale zapadne socijaldemokratije, a koja je terala radnike na kompromis sa buržoazijom oko suštinskih životnih i radnih uslova. Takva spontanost vodila je u političko mrtvilo koje bi predstavljalo nepremostivu prepreku za izvođenje revolucije. Zato bi partija morala da istrgne radnike ispod okrilja buržoazije i u njima probudi revolucionarnu svest. Partija, osim što predvodi proletarijat, oblikuje i njegovu svest. Na taj način su se, organizovanjem boljševičke partije, stvarali mehanizmi koji će karakterisati njenu kontrolu države i društva.

Lenjin je radikalno odstupio od Marksovog učenja po pitanju mesta gde će izbiti revolucija. Marks je smatrao da će revolucija izbiti u najrazvijenijim kapitalističkim državama, jer je ekonomski i društveni razvoj u tim zemljama stvorio visok nivo klasnih protivrečnosti koje su nužan preduslov za izbijanje revolucije i preuzimanje vlasti od strane proletarijata. Međutim, Lenjin je ovakvu tezu sasvim prilagodio ruskim društvenim protivrečnostima. On je, kroz svoja razmišljanja o imperijalizmu kao najvišem stadijumu kapitalizma, zastupao tezu da je samo postojanje imperijalističkog sistema dovoljan podsticaj za izbijanje revolucije, a da su manje bitne ekonomske i društvene okolnosti koje bi trebalo da se stvore da bi izbila revolucija. Tako je nastala ideja o imperijalističkom lancu koji treba razbiti tamo gde je najslabiji, a to je bila feudalno-kapitalistička Rusija. Savez proletarijata i potlačenih kolonijalnih naroda trebalo je da uništi kapitalistički sistem. Ovo bi podstaklo revolucije i u imperijalističkim metropolama. Za razliku od Marksa kod koga bi revolucija izbila u kapitalističkom jezgru, Lenjin je video periferiju kapitalizma kao najmoćnije sredstvo u rušenju njegovog centra.

Marksizam se u Lenjinovom učenju delio na dve komponente – revolucionarni marksizam i državni marksizam. Tendencije ruske revolucije tokom

1905–1907. i 1917. godine pokazale su Lenjinu da su vodeće snage revolucionarnog pokreta anarhistički i radikalno obojene. Taj anarhizam se iskazivao kroz antiindustrijalizam koji su zastupali eseri. Zbog toga je kombinacija negativne reakcije na industrijalizaciju i izvesnog društvenog i političkog konzervativizma zahvatila selo, u kome su eseri imali najjače uporište. Nasuprot eserima, boljševici su bili stranka koja je suštinski bila za industrijalizaciju i modernizaciju ruskog društva, tako da međusobno nisu imali mnogo dodirnih tačaka. Ipak, fleksibilnost u delovanju, koju je promovisao Lenjin, omogućila je boljševicima da nastupe sa svojim anarhističkim i egalitarističkim programom koji je tražio ukidanje svih državnih institucija i potpuno izjednačavanje svih stanovnika Rusije. Zloupotrebljavajući iskrena socijalna osećanja koja su postojala kod većine ljudi, boljševici su uspeli da ideološki razoružaju svoje političke protivnike i sa leve i sa desne, preuzmu steg revolucije, pridobiju seosku većinu i postignu konačnu pobedu u građanskom ratu.

Posle pobeđe, nastupila je faza izgradnje državnog marksizma. Lenjin je shvatao da se Rusija iz ekonomskog i socijalnog haosa može izvući samo intenzivnom kampanjom industrijalizacije. Ali, isto tako je razumeo da bi novi socijalni lomovi posle građanskog rata i gladi, doveli do sigurnog pada boljševika. Zato se opredelio za učvršćivanje političke moći komunističke partije, a pod njenim strogim nadzorom, stvaranja izvesnih preduslova za restauraciju srednje i sitne kapitalističke proizvodnje, kao i prava na privatnu svojinu. NEP ne predstavlja odstupanje od marksističke ideologije, već samo taktički potez kojim bi se ostvario socijalni mir i stvorile osnove za intenzivnu industrijalizaciju. Moćna teška industrija zauzima centralnu poziciju u Lenjinovim ekonomskim učenjima. Učvršćivanje vlasti partije sprovodilo se još revnosnije. Odlučeno je da se prekine sa demokratskim tendencijama u partiji i da se promoviše njeno čvrsto doktrinarno i organizaciono jedinstvo. Nastao je moćni partijski aparat koji je logiku unutarpartijskog funkcionisanja počeo da projektuje na celokupno sovjetsko društvo. Zavedila se stroga ideološka društvena disciplina. Centralizovanu partiju trebalo je da prati centralizovana država. Međutim, dok je Marks smatrao državu izvršnim organom eksploatorske klase, u sovjetskom slučaju izvršni organi partije postali su država. Odnosno, partija je bila država. Takav stepen centralizacije partijskih i državnih institucija u jednu celinu nije se mogao naći ni u jednom drugom totalitarističkom režimu. Jedino je ovakav vid vladavine mogao da stvori institucionalne premise za jednu korenitu društvenu transformaciju. Diktatura proletarijata, kojoj je Marks dodelio ulogu mosta koji će premostiti jaz između propadajućeg kapitalizma i nastupajućeg socijalizma, u Sovjetskom Savezu je postala način vladanja od početka do kraja tog sistema. Njen cilj je bio da, oslanjajući se na nasilje, uništi ostatke buržoazije i stvori socijalističko društvo. Komponenta nasilja bila je naročito karakteristična za staljinizam.

U ovakvim okolnostima na istorijsku pozornicu stupio je Josif Staljin. On je bio izraziti predstavnik ideologije lenjinizma i partijske birokratije. Ideje koje je zamislio Lenjin, u stvarnost će sprovesti ili pokušati da sprovede Staljin. Namere da se rusko društvo industrijalizuje, poljoprivreda stavi u službu države i stvori represivan aparat koji će čuvati vlast partije, bile su Lenjinove zamisli koje je Staljin ekstremno usavršio. Staljinov uspon na vlast započeo je pod Lenjinovim okriljem i uz pomoć partijskih instrumenata koje je Lenjin smislio. Tokom revolucije i građanskog rata Staljin je uvek zauzimao jedno od ključnih mesta u partiji i državi. Kao komesar za nacionalnosti, on je dobio izvršna ovlašćenja nad skoro polovinom stanovništva Rusije. Budući i sam Gruzin, jasno je shvatao potrebe manjinskih naroda, a umeo je i da sa njima uspostavi prisniji kontakt. Tako je Staljin pridobio za sebe azijsku periferiju, na koju se mogao osloniti u osvajanju vlasti. Probijajući se kroz partijsku hijerarhiju, on je postao jedan od vodećih boljševika. Lenjin ga je lično bio zadužio da se brine za svakodnevno funkcionisanje partijske birokratije. Takođe, na Lenjinov predlog, aprila 1922. Staljin je izabran za generalnog sekretara Centralnog komiteta. Uz to je bio član Politbiroa, prethodno vodeći Komesarijat za radničku i seljačku inspekciju kojim je trebalo ograničiti birokratizaciju i korupciju u državnoj i ekonomskoj sferi. Osim toga, postao je član i Orgbiroa koji se bavio organizacionim merama za sprovođenje politike. Na taj način Staljin je počeo da stvara sebi lojalne kadrove, najčešće mlađeg pokoljenja, koji su predstavljali pandan starim boljševicima. Već tada je uz sebe stavio Molotova i Kujbiševa. Tokom 1922. i 1923. godine Lenjinovo zdravlje se pogoršavalo, pretrpeo je nekoliko moždanih udara, a na kraju je izgubio i moć govora. Bez obzira na svoje zdravstveno stanje, Lenjin je svesno birao Staljina na najodgovornije položaje u partiji i državi i time mu utro put ka najvišoj vlasti. Pošto je Lenjin umro januara 1924, Staljin je stekao punu slobodu da se obračuna sa političkim protivnicima. Koristeći se svojom birokratskom veštinom i urođenom lukavošću, on je uspeo da, udružujući se sa raznim partijskim grupama, eliminiše svoje konkurente u borbi za vlast – Trockog, Kamenjeva, Zinovjeva, Buharina i dr.

Međutim, Staljinov dolazak na vlast ne bi trebalo posmatrati u ključu administrativne spretnosti i sklonosti ka intrigama. Staljin je iskoristio tendencije koje je Lenjin nametnuo sovjetskom društvu. On je nastupio kao razumni i dalekovidni vođa koji nije zastupao ekstremna shvatanja koja su mogla da dovedu rezultate revolucije do sloma. Njegov program se, u prvu ruku, činio prihvatljivim za sve. Staljin se zalagao za umerenu politiku prema seljaku, opreznu industrijalizaciju, održavanje međunarodnog ugleda komunizma, ali i izbegavanje spoljnopolitičkih avantura. Ovakav program nudio je sigurnost krhkom sovjetskom društvu i svima se činio ostvarljivim. Staljin je precizno osetio kakvo je raspoloženje u javnosti i to je iskoristio za svoje učvršćivanje. Stabilnost, makar i lažna, jedna je od ključnih karakteristika staljinizma. Nasuprot Staljinu

bili su ljudi koje su okvalifikovali kao ideološke ekstremiste – Trocki, Kamenjev, Zinovjev. Namere o totalnoj transformaciji društva koje je u partiji proklamovao Lenjin, Staljin je čuvao za sebe i za pogodan trenutak, dok je Trocki o svemu tome govorio javno i na taj način sebe diskvalifikovao u očima ljudi koji psihički nisu bili spremni za novi eksperiment. Takođe, Staljin je počeo da stvarati jedan fenomen koji će biti karakterističan za sve komunističke režime, a to je nomenklatura. Nomenklatura je interesna grupa komunističkih rukovodilaca koji su bili spremni da obavljaju različite državne i partijske zadatke, a svoj položaj i lojalnost dugovali su partiji i vođi. Staljinova nomenklatura postajala je dominantna snaga u partiji i državi i sprovodila je regeneraciju partijskog organizma. Partija se konstantno podmlađivala, a stari boljševici su gubili svoju ulogu i značaj. Tako je Staljin stvarao partijsku strukturu koja je egzistencijalno zavisila od njega, a time je samo nastavio Lenjinovu zamisao o ukidanju potencijalnih demokratskih elemenata u partiji. Kulminacija ovakvih tendencija biće masovne čišćke starih kadrova 30-ih godina.

Učvršćujući svoju vlast nad partijom i svim institucijama koje je ona kontrolisala, poslednja stavka koja je Staljinu trebalo da omogući apsolutnu vlast, bio je aparat bezbednosti. ČK, kasnije GPU ili OGPU, bilo je Lenjinovo čedo kojim je on, putem revolucionarnog terora, suzbijao kontarevolucionarne pojave tokom građanskog rata. Posle trijumfa boljševika, tajna policija je zadržala svoja izvanredna ovlašćenja kojima je jačala uticaj partije u zemlji. Staljin je nepogrešivo osetio da stvarna moć leži u bezbednosnim strukturama i da su one najjači garant osvajanja vlasti u partiji. Zato je vrlo rano uspostavio političko savezništvo sa Đeržinskim, da bi, posle njegove smrti, u potpunosti preuzeo tajnu policiju. Ona je bila najmoćniji i najsuroviji instrument staljinizma. Staljinističko društvo bilo je najdirektniji spoj marksističke ideologije i apsolutne moći, koji Marks nije mogao ni zamisliti, a Lenjin ga je mogao samo sanjati.

Cilj marksističke transformacije sovjetskog društva bila je njegova modernizacija. Modernizacija se mogla ostvariti samo sveobuhvatnom industrijalizacijom, pod okriljem snažno centralizovane države, i poljoprivrednom kolektivizacijom kojom bi se stvorila velika poljoprivredna dobra kao sirovinaska baza i uporište industrije i proletarijata. Staljin je želeo da stvori društvo teške industrije, koje bi omogućilo Sovjetskom Savezu da prestigne sve kapitalističke konkurente i ostvari veliki skok u industrijskom razvoju. Industrijalizacija je bila imperativ sovjetskog sistema, ona je omogućavala da SSSR postane ekonomska sila broj jedan, a, istovremeno, da ga materijalno spremi za rat koji mu imperijalisti mogu nametnuti. U drugom planu nalazila se kolektivizacija koja je trebalo da omogući što efikasniju industrijalizaciju. Pošto se još 1925. godine postavilo pitanje svrshodnosti NEP-a, pitanje industrijalizacije se neprestano namevalo kao krucijalno. Javile su se brojne razlike oko toga kako izvesti industrijalizaciju i kojom brzinom. Staljin nije otvoreno učestvovao u ovakvim rasprava-

ma, barem sve dok nije uspostavio svoju vlast. Tada je nametnuo brzi tempo industrijalizacije koji je iziskivao velike ljudske i materijalne žrtve. Staljin je to smatrao drugom marksističkom revolucijom. Nastupio je period planske ekonomije u celokupnom ekonomskom sektoru. Odluka o početku industrijalizacije i kolektivizacije doneta je na Petnaestom kongresu partije 1927, a počela se sprovoditi od 1928. godine.

Tokom NEP-a seljacima je bilo dozvoljeno da uzimaju zemlju pod zakup, kao i radnike u najam. Seljaštvo je držalo najveći deo sitne i srednje proizvodnje, a naročito bogatiji seljaci, poznatiji kao kulaci. Lenjin se plašio kula-ka kao začetka seoske srednje klase koja bi, na mala vrata, ponovo uvela kapitalizam i stvorila novu buržoaziju. On je prvi predložio njihovo ne samo ekonomsko već i fizičko uništenje. Ipak, prinudnost da se u periodu NEP-a osloni na ovaj sloj stanovništva da bi se obezbedila suštinska egzistencija sovjetskih građana, odgodila je ispunjenje ovakve zamisli. Želja Lenjina i boljševika je bila da selo u potpunosti podredi gradu i industriji. Zato je trebalo suzbiti seljačku samostalnost i konzervativizam, stvarajući poljoprivrednog proletera koji bi bio nosilac materijalističke i pragmatičke svesti. Staljin se, u početku, protivio nasilnoj kolektivizaciji i uništenju srednjeg i sitnog poseda, karakterišući to kao gledište pseudomarksista, ali je ubrzo odstupio od ranijih izjava. Povod za kolektivizaciju pronađen je u tome što seljaci nisu hteli, tokom 1927. i 1928, da po vrlo niskim cenama prodaju svoje proizvode državi. Ovo je okarakterisano kao kontrarevolucionarna delatnost i buđenje neprijateljske klasne svesti. Početak kolektivizacije je 1929. godine proglasio Staljin lično, svojim člankom „O likvidaciji kulaštva kao klase”, podrazumevajući pri tom i njihovu fizičku likvidaciju kao i uništenje bilo kakve slobode seljačkih zajednica i seljaka lično. Tada se kolektivizacija počela sprovoditi sa otvorenom brutalnošću. Stvarani su kolhozi u koje su seljaci prinudom učlanjivani. Mnogi od njih su uništili zalihe stoke i žita da ne bi pale u ruke države. Svi oni koji su proglašeni za kulake, sa svojim porodicama najčešće su deportovani u puste predele Sibira ili Kazahstana, ili ih je likvidirao OGPU, koji je pružao logističku podršku. Ovo je dovelo do pada proizvodnje i do pojave gladi. Glad je naročito bila raširena u Ukrajini, delimično su je podsticale i same sovjetske vlasti koje su time želele da prinude seljake da se opredele za kolhoze. Situacija na selu se bila otrgla kontroli, pa je Staljin morao da uspori tempo kolektivizacije da ne bi došlo do pojave gladi i po industrijskim centrima. Zbog toga je u članku „Vrtoglavica od uspeha” krivicu svalio na niže kadrove koji su, navodno zbog ogromnog uspeha kolektivizacije, počeli da stvaraju kolhoze na mestima koja nisu odgovarala takvom vidu poljoprivredne proizvodnje, a što je, sa svoje strane, dovodilo do nedostataka u procesu kolektivizacije. Bez obzira na sve, sa stvaranjem kolhoza je nastavljeno. Do 1934. kolektivizovano je 75% seoskih domaćinstava, a do 1937. godine 93,4%. Država je kolektivizacijom omogućila sebi da bez ikakvih prepreka može da

prikuplja poljoprivredne proizvode i distribuira ih gradovima i industriji. Cene proizvoda, kao i količinu koja je otkupljivana, propisivala je država. Cene su bile minimalne, dok su seljaci dobijali deo tih minimalnih prihoda i ideo u ostatak proizvodnje. Ipak, seljaci su se izborili da plate dobijaju prema broju radnih dana koje su proveli radeći za državu, a dozvoljeno im je da zadrže okućnicu i nekoliko grla stoke, koji su činili gro prihoda na selu. Kasnije će proizvodi sa ovakvih parcela činiti čak oko 50% sovjetskog tržišta. Funkcionisanje kolhoza bilo je pod nadzorom mesnih mašinsko-traktorskih stanica koje su iznajmljivale mašine kolhozima i vršile političko-ekonomski nadzor. Činili su ih lokalni partijski funkcioneri. Proletarizacijom sela, kao i načinom na koji je to izvedeno, uništeno je rusko selo i stvoren je nezainteresovani proizvođač koji, čak ni pod prisilom, nije mogao, a ni hteo da se previše trudi oko proizvodnje za grad. Cena kolektivizacije radi ispomoći procesu industrijalizacije bila je previsoka.

Najviše pažnje Staljin je obratio industrijalizaciji, koja je činila suštinu marksizma-lenjinizma. Grandioznost ovakvog poduhvata zaprepastila je sve savremenike, jer je put koji su zapadne zemlje prešle za sto godina, Sovjetski Savez nameravao da pređe, bolje rečeno preskoči, za nekoliko godina. Komisija za centralno planiranje, koja je bila osnovana još 1921, odobrila je 1929. godine prvi petogodišnji plan, kojim su se centralnom planiranju podređivale sve grane privrede, naročito industrija gvožđa, čelika, uglja, nafte i teških mašina. Ciljevi predviđeni petogodišnjim planom su bili sasvim nerealni, ali se situacija još više iskomplikovala Staljinovim zahtevom da se plan ispuni za tri godine. Ovako ambiciozan plan industrijalizacije mogao se jedino postići preuzimanjem neophodnih sredstava za kreditiranje iz drugih sektora. Prvo je to učinjeno drastičnim smanjivanjem radničkih plata, tako da je došlo do nezapamćenog sunovrata zarada zaposlenih. Da bi podstakao radnike da se aktivnije uključe u čitav proces, Staljin je obećao povećanje nadnica prema rezultatima minolog rada, a jednakost nadnica proglasio je za sitnoburžoasku praznovericu. Tako je potkopana ideja o jednakosti nadnica koja treba da postoji u komunističkom društvu i promovisani su lični kvaliteti koji su bili odgovarajuće i nagrađivani. Ovo je bio nastavak borbe protiv anarhizma i egalitarizma u partiji i društvu. Tada su rukovodioci fabrika dobili punu vlast, sindikati su potčinjeni partiji i zabranjeno im je da se mešaju u proces rukovođenja fabrikom, zavedena je stroga radna disciplina i zabranjeni su štrajkovi. Na taj način nastojalo se da se podigne produktivnost, ali su posredno promovisane neke od „starih, buržoaskih” vrednosti kao što su vredan rad, nagrade, štednja koja je pratila povećanje nadnica i sl. Stvaranje teške industrije iziskivalo je stvaranje stručnjaka koji će rukovoditi čitavim procesom i nadgledati funkcionisanje i razvoj teške industrije. Sve je to sugerisalo da se pod plaštom proklamovane jednakosti stvarao sistem nejednakosti među ljudima koji su se prirodno razlikovali po svojim osobinama, sposobnostima, znanjima i umećima. Staljinizam se poigravao kapitalističkim idejama

u nameri da stvori društvo okrenuto industriji i nauci. Takvo društvo, koje je predvodila partija, moralo je imati kadrove koji su činili njenu avangardu, ali i bili deo društva koje je faktički postajalo hijerarhizovano. Zahtevi stvarnosti modifikovali su društvo staljinizma.

Pobeda u borbi za industrijalizaciju i kolektivizaciju proglašena je 1934. godine, na Sedamnaestom kongresu SKP(b)-a. To je bila godina koju su neki Staljinovi saradnici, kao npr. Hruščov, okarakterisali kao prelomnu, odnosno da je tad staljinizam dobio onu monstruoznu crtu koju ranije nije posedovao. Kako smo prethodno videli, elementi staljinizma su se uveliko uzivali u sve pore sovjetskog društva, tako da je teško bilo da on postane u svojoj suštini gori nego što je do tada bio. Samo su njegove prikrivene crte od tada postale jasnije. Od tog vremena počinje epoha velikog terora koji je desetkovao redove partije i državne birokratije. Većina starih partijskih kadrova bila je uništena u velikim čistkama. Partija i država su osakaćene dočekale zastrašujuće iskušenje Velikog otadžbinskog rata. Teror predstavlja zasigurno jednu od najvećih zagonetki staljinizma, jer je teško dokučiti zašto se dogodio i zbog čega baš u tom trenutku. Istoričari su teror nastojali da pripišu Staljinovoj urođenoj paranoji, njegovom strahu od starih revolucionara koji su ga znali još od vremena revolucije, poznavali su njegove misli, želje, strahove. Oni su bili potencijalna opasnost kultu ličnosti koji se utvrđivao u svesti sovjetskih građana. Međutim, bez obzira na Staljinove lične osobine, samu pojavu terora trebalo bi posmatrati u sklopu opšte društvene transformacije. Stvarajući moderno socijalističko društvo putem industrijalizacije i kolektivizacije, Staljin je stvarao novi društveni poredak. Rast partije i njeno podmlađivanje vodili su ka stvaranju nove partije za nove ekonomske, socijalne i političke prilike. Svaki novi stadijum u marksističkoj revoluciji zahtevao je nove ljude koji bi ga ostvarivali. Ne bi trebalo zaboraviti ni spoljopolitičke okolnosti u kojima se nalazio SSSR. Staljin se celog svog život spremao za obračun sa svetskim imperijalizmom, nekad to priželjkujući manje ili više. Da li se takav poduhvat mogao dočekati sa novim ekonomskim sistemom koga nije podržavala adekvatna politička konstrukcija? Stari boljševici su bili izraz starih uverenja koja nisu mogla naći adekvatno uhlebljenje u reorganizovanoj partiji. Oni su, makar prikriveno, bili nosioci duha demokratizma u partiji, bez obzira na to da li su iskreno podržavali Staljinove projekte. Dijalektika revolucije zahtevala je raščišćavanje sa svim onim što je predstavljalo staru gardu i zastareli revolucionarni pogled. Teror je bio jedan od vidova podmlađivanja sistema i očuvanja njegove dinamičnosti.

U predvečerje najžešće faze staljinističkog terora, Staljin je na još jedan način pokazao nastanak novog sistema. Novu ekonomsku i socijalnu situaciju moralo je da prati adekvatno državno uređenje. Tako je donet novi ustav iz 1936. godine koji je reorganizovao sovjetsku federaciju. Stvoreno je jedanaest sovjetskih socijalističkih republika, koje su pod jednakim uslovima činile federaciju.

Ovaj ustav je propisao mogućnost oцепljenja svake od republika, kao i vođenje samostalne spoljne politike. Međutim, pored njihovog demokratskog karaktera, ove odredbe su za Staljina bile samo mrtvo slovo na papiru, jer su takva i slična pitanja bila isključivo u nadležnosti partije koja je ostajala čvrsto centralizovana. Pitanja organizovanja federacije bila su vrlo aktualna prilikom sastavljanja prvog sovjetskog ustava iz 1923. godine. Lenjin je u svom učenju davao samo sekundarnu ulogu različitim nacionalnostima koje je trebalo da sruše kapitalizam, gubeći sve svoje osobenosti stvaranjem socijalističkog društva. Jedino u šta je bio siguran bilo je to da ruski narod ne sme da obnovi svoj dominantan položaj u novoj državi. O federaciji Lenjin, čak, nije ni razmišljao. Nove istorijske okolnosti, neuspeh u izvođenju socijalističkih revolucija u drugim zemljama, nagnali su boljševike da stvaraju državu koja bi postala najizrazitiji primer marksističkog društvenog i državnog uređenja. Prvi sukobi su nastupili oko naziva i strukture federacije. Staljin se zalagao da federacija nosi naziv Ruska Sovjetska Federativna Socijalistička Republika u kojoj bi ostali članovi federacije, kao npr. Ukrajina, Belorusija i Transkavkaska republika, bile samo autonomne republike, slično Tatarstanu i Jakutiji, u okviru ruske federalne jedinice. Lenjin se tome usprotivio, smatrajući to recidivima Ruske imperije. Zbog toga je stvorena federacija pod neutralnim nazivom Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, koja je dodelila federalnim republikama ograničena ovlašćenja, dok je centralna vlast zadržala ovlašćenja u sferi odbrane, spoljne politike, ekonomije, pravde, obrazovanja, zdravstva i socijalnih pitanja. Republike su dobile nadležnosti u sferi kulture i jezika. Ustav iz 1936. godine dodelio je šire ingerencije savezним republikama, ali je centar zadržao najvažnija ovlašćenja kojima je nesmetano mogao da kontroliše sve republike, a u tome mu je neposredno pomagala partija. Ovaj ustav je pokazao da je partija i nominalno nosilac državnog suvereniteta, a da je granica između države i partije veoma bleđa. Dok je partije, i federacija će biti na okupu. Staljin je ovim stvorio i državni okvir kojim je zaokružio svoj poduhvat ekonomske, socijalne i političke transformacije Sovjetskog Saveza. Ovo će biti postulati sovjetske države sve do njenog kraja.

Pitanje koje smo postavili na početku da li je staljinizam nastavak ili devijacija lenjinizma, delimično je dobilo odgovor kroz celokupno prethodno izlaganje. Osnove Lenjinovog viđenja marksizma su bile čvrsto usadene u temelje partije i države koje je stvorio. Staljin je bio jedan od sledbenika osnivača lenjinizma. Za Staljina nije postojao drugačiji ideološki svet i model od onoga koji mu je ostavio Lenjin. Njegov uspon nije bio samo splet neočekivanih istorijskih okolnosti, već duboko proračunat uspon pod sponzorstvom samog Lenjina. U čuvenom Lenjinovom političkom testamentu on Staljina optužuje za nepriстойnost i preteranu koncentraciju moći, ali ne nudi neko trajno rešenje za Staljinov položaj, već samo neobavezujuće predlaže da se on smeni sa najodgovornijih položaja. Čak ako i pretpostavimo da je Lenjin pred smrt postao svestan

svojih grešaka, on svojim naslednicima nije ostavljao drugačiji put od onoga koji je sam zacrtao. Industrijalizacija, kolektivizacija, brutalnost u odnosu na neprijatelje revolucije, sve su to bile Lenjinove zamisli načina učvršćivanja vlasti i stvaranja novog društva. Teško da bi bilo koji od vođa revolucije odstupio od plana koji je ostavio Lenjin. Staljin je pokazao veću dozu brutalnosti i efikasnosti nego što bi to, verovatno, pokazali njegovi protivnici. Sve ideje bile su Lenjinove, sem ubijanja partijskih drugova, a Staljin im je dao sirovu snagu povezanu sa neograničenom ličnom moći koja se ogledala u manipulativnom raspolaganju institucijama države, partije i tajne policije. Staljinizam je vrhunac logike državnog marksizma kome je cilj bilo stvaranje moćne centralizovane države, visoko industrijalizovane i okrenute naučnim dostignućima. Ipak, žrtve koje su plaćene za takva dostignuća bile su previsoke za bilo koju ideologiju. Staljinizam je konzervirao političku i ekonomsku strukturu koju je stvorio, tako da je došlo do zaostajanja SSSR-a za njegovim protivnicima u različitim oblastima. Bio je potreban novi ekonomski skok za koji partija nije imala smelosti i bezobzirnosti kao Staljin, a narod se nije više hteo žrtvovati za projekat koji se ne ostvaruje. Kada je dirnuto u jezgro partije koju je institucionalno oblikovao Staljin, ona se brzo raspala, a sa njom i sovjetska država.